

15 РОКІВ ЧАСОПИСУ «УКРАЇНОЗНАВСТВО»

І кожен рік – особливий, кожен – прикметний лише йому притаманною акустикою з її «вершинами» і «низинами», з окремим «горизонтом» сподівань – і зреалізованих, і тих, які так і лишилися сподіваннями. Цей часовий відтинок його історії, що розпочався на зламі переступного 2000-го і 2001-го, коли вперше по німотному *post*-радянському десятилітті українська спільнота вийшла на Майдан, аби вибороти те, що по праву належало їй за Божими та людськими законами (акція «Україна без Кучми» того ж таки 2001-го свого апогею сягнула: тогорічний Шевченків 9 день березня і перша спроба штурму повсталим народом Адміністрації Президента – передвістям майбутніх вогняних рік на Інститутській та Грушевського), і добіг-докотився нині до року 2016-го – третього року від часу Революції Гідності та початку російсько-української війни, відтинок, між рубіжними датами якого розмістилися 58 окремих чисел-книг єдиного нині і в Україні, і в зарубіжжі спеціалізованого часопису з українознавства, прикметний під багатьма оглядами: історіографічним, політологічним, культурно-світоглядним, зрештою – фахово-інституційним, бо не може формуватися без спеціалізованого періодичного видання повноцінна наукова школа сучасного українознавства. Але для тих, хто був долучений до його становлення і розвитку, хто переживав разом з ним і кращі, і гірші часи, розглядаючи кожне число «Українознавства» не лише як позицію у «Бібліографічному покажчику», а й вбачаючи у тривкості існування часопису частину власної – і наукової, і суто людської – біографії, ці півтора десятиліття його актуалізованої присутності у нашому культурному просторі стали уречевленим свідченням того, що, як писав ще далекого 1923-го у першому томі своєї «Історії української літератури» М. Грушевський, «не вважаючи на всі недогоди і перешкоди, все росте і виростає велична будова українознавства, в котрій живе як оживляючий її дух – се пізнання нашої тисячолітньої духовної творчості, – прегарний плід переживань, досягань і страждань нашого многотрудного, великого народу, не послідня, цінна частина здобутку загальнолюдського». Уфундований під орудою ініціатора його виходу та головного редактора П. Кононенка «науково-популярний, суспільно-політичний та культурно-мистецький журнал «Українознавство» (таким було титло його найпершого числа) став справжнім, як написали б козацькі літописці, діаріушем зведення цієї «величної будови», діаріушем, на сторінках якого – автентичний відгомін часу з його злетами, здобутками, з

розгорнутою поліфонією наукового пошуку та живою причетністю автора до того, над чим він мислить і на основі чого робить висновки. І неминучі у кожній ґрунтовній справі ілюзії – вони теж на його сторінках...

Тому поколінню, якому випало соціалізуватися в добу Незалежності і для якого такі поняття, як цензура і «спецхран», належать до часів давноминулих, певно, нині важко зрозуміти, якою енергетичною потенційністю наповнене було поняття «українознавство» у перші після грудня 1991-го роки. Адже в СРСР воно було цілковито татуйованим (на полицях книгарень стосами лежали видрукувані «Політвидавом» брошури «Американські центри буржуазного «українознавства» на службі мілітаризму»), а щось автентично-неспотворене про цей предмет можна було дізнатися лише у старих інтелегентських родинах Києва, де потай від чужого ока зберігалися пожовклі числа видаваного у добу «Розстріляного Відродження» часопису «Україна» – «наукового двомісячника українознавства під редакцією акад. Михайла Грушевського», як значилося на його ламкій од часу обкладинці. Тому майже відразу по утворенні початком 1992-го Науково-дослідного інституту українознавства перед його науковою спільнотою постало питання про видання спеціалізованого часопису, засадничо зорієнтованого на розвиток науки про Україну та світове українство. Робилися і певні спроби в цьому напрямі, найповажнішою з яких було видання впродовж 1994–1999 років кількох присвячених українознавчій проблематиці чисел «Вісника Київського університету», однак справа натоді так і залишилася на рівні спорадичності, не розгорнувшись у цілісну стратегію. Причини: хронічне безгрошів'я 90-х, слабкість ресурсної бази, а головне – стан постійної війни з тими, хто категорично не сприймав ідею впровадження українознавства у систему освіти і науки (для прикладу, один з високих освітянських чиновників на загальних зборах колективу у 1999-му звинуватив його в тому, що «робота Інституту українознавства шкодить міждержавним стосункам України з Росією»).

Систематичне видання журналу, який би претендував на продовження тягlosti традиції, перерваної насильницьким закриттям «України» М. Грушевського (О. Семененко, знаний український правник і добрий приятель Є. Маланюка, що йому пощастило вижити у кривавій веремії 30-х, згадає у своїх спогадах, що за доби «ежовщини» НКВДисти роздобули списки її передплатників і практично всіх в алфавітному порядку заарештовували за «націоналізм і фашизм»), розпочалося лише з утворенням 2001-го Науково-дослідного інституту українознавства. Його перше число, 15-річчя виходу у світ якого наразі відзначаємо (ще поліграфічно недосконале, бо справжня редакторська та видавнича майстерність прийдуть трохи згодом, коли «Українознавство» потужно звучатиме і в Україні, і в зарубіжжі), – то своєрідний «план-проспект» майбутнього видання, у просторі якого виразно проявляються ті інтелектуальні, педагогічні та креативно-творчі напрями,

які стануть визначальними для часопису в подальшому. У цьому разі справді можна, за Сковородою, повторити – «із цього зерна»: домінанта універсалізму, тобто концептуальної панорамності погляду на стратегію розвитку українознавства, у системі координат якої фаховість аналітичних методик поєднується з поліфонічною контекстуальністю аналізу та публіцистично-напруженою, зорієнтованою на горизонт актуальної сучасності темпоральністю розмислу, урельнена у числі 1 за 2001 р. щонайвиразніше. Концепти теоретико-світоглядні (прикметні під цим оглядом статті П. Кононенка «Українознавство – наука любові, етики, життєтворчості», Я. Калакури «Історичні засади українознавства як науки і навчальної дисципліни», Л. Токаря «Об'єкт і предмет українознавства»), фахово-галузеві (фольклористика, археологія, літературознавство – проблемні реєстри цих дисциплін аналізуються у студіях В. Барана про проблеми русів у світлі археології, О. Таланчук про архетип матері-землі у фольклорі, О. Мишанича про «Слово о полку Ігоревім»), есеїстично-розмислові, з широким культурологічним та історіософським засягом («До феномена української літератури» Л. Рудницького, «Душу й тіло ми положим за нашу свободу» В. Сніжка), суспільно-політичні («Україна і Грузія: точки перетину» О. Баканідзе; «Геополітика та геостратегія України: адекватна реакція на виклик часу» П. Масляка) – усі вони у своєму синтезі розгортаються у цілісну візію аспектів сучасного українознавства як науки методологічно верифікованої і разом із тим зорієнтованої на актуальні запити соціуму. А понад усім горює україноцентризм – погляд на «матерію» дослідження в оптиці гуманістично-українській: у цьому ж таки числі за 2001 р. «народний професор» і багаторічний завідувач відділу української літератури НДІУ А. Погрібний у статті «Ще раз про національне виховання» порушує проблематику, яка згодом стане однією з «візитівок» журналу – наповнення нашого освітнього простору справді українським змістом, сучасні підходи до патріотичного виховання в шкільному освітньому процесі, рідномовна імперативність соціокультурного поступу українства.

Назагал беручи, уся історія становлення й розвитку часопису «Українознавство» (впродовж якої виразно виокремлюються такі структурні сегменти, як I) етап становлення і формування редакційної стратегії (2001–2005 рр.); II) час високого розквіту і заслуженого визнання журналу науковцями та освітянами як в Україні, так і в діаспорі (2006–2012 рр.); III) період нищення і українознавства, і журналу як репрезентації українознавчої наукової школи, коли навіть назву його намагалися змінити, усунувши ненависну адептам «Русского мира» імперативність Україно-знання (2013–2014 рр.); та IV) етап відродження часопису (починаючи з 2015 р.) позначена втіленням у парадигматиці комплексного дослідження щонайрізноманітніших форм і практик дискурсивно-аналітичної універсальності, багатовимірної повноти осягнення феноменів України і світового українства.

Прикметно, що редакція «Українознавства» (нагадаємо, що з 2003 р. часопис – фаховий з історичних, філологічних та філософських наук) ніколи не обмежувала авторів у виборі тем чи підходів. Мова, історія, філософія, культурологія, етнологія, церковно-релігійне життя, художня словесність (фольклор та писемна література), етнографія, історія науки – ці та багато інших аспектів цілокупної бутності України (її духової, і предметно-матеріальної, бо в одному і тому ж номері «Українознавства» – візьмемо для підтвердження цієї тези будь-який із них, напр. №3 за 2002 р., – можна було прочитати і статтю про киевоцентризм світоглядних вимірів давнього українського письменства, і розкішний есей, що в ньому осмислювалася значущість психоетнічної екології для українознавства, і предметно-інформаційний нарис становлення українознавчих осередків, інституцій та часописів у Франції) ґрунтовно аналізувалися на його сторінках. Визначальним же критерієм оцінювання матеріалу завжди була важливість порушеної проблеми в системі координат історіографічного, інтелектуально-світоглядного та естетично-художнього пізнання України. Досить лише пригадати деякі із найяскравіших розвідок та статей «Українознавства» впродовж цілого п'ятнадцятиріччя: археологічні аспекти вивчення української історії ранньослов'янської епохи на його шпальтах досліджував В. Баран, концепцію «громадівства» в доробку С. Подолінського – С. Бевз, концепт соборності в українознавчих дослідженнях XIX–XX ст. – О. Гомотюк, соціогуманітарні контексти полеміки довкола етапної «Історії української культури» І. Огієнка – В. Ляхоцький, усну пам'ять про Голодомор-33 – В. Борисенко, потаємну метафорику парадоксального живопису М. Примаченко – Л. Орел, роль українських політв'язнів в організації Воркутинського та Кенгірського повстань, що від них захиталася система сталінського ГУЛАґу, – Л. Бондарук, становлення і розвиток українознавчих центрів та інституцій діаспори – І. Краснодемська, роль В. Чорновола у становленні політичної системи незалежної України – В. Деревінський, говіркове багатоманіття української мови та її соціальну престижність у сучасному комунікативно-інформаційному просторі – С. Єрмоленко, семантико-стилістичні аспекти україномовного сегменту Інтернету – С. Чемеркін, мовні пріоритети молодих літераторів – А. Пономаренко, національну самоусвідомленість літературного процесу доби Коцюбинського і Винниченка – Н. Шумило, історико-культурні контексти краєзнавчого вивчення Гуцульщини – І. Зеленчук. І перелік цей вільно продовжувати й продовжувати... Студії дослідників з «материкової» України органічно доповнювали статті знаних цілому українському загалові вчених української діаспори: А. Жуковський (один із найвідоміших у Франції славістів, упродовж багатьох років – головний редактор «Енциклопедії українознавства») проаналізував стратегії вибору Української Церкви у період реформ Петра Могили, Я. Розумний (президент УВАН у Канаді, у 1976–1990 рр. – завідувач

кафедри славістики Манітобського університету) – інтерпретаційні моделі осмислення східнослов'янського середньовіччя у Д. Чижевського, В. Мокрий (керівник Кафедри Українознавства Ягеллонського університету) – становлення і розвиток університетських студій з українознавства у Польщі, Д. Терерина-Блохин (член-кореспондент УВАН у Мюнхені) – українські контексти передромантичної філософії Гердера, А. Гумецька (директор Філологічної секції НТШ у США, президент Української Американської Асоціації Університетських Професорів) – літературно-світоглядний вимір українського села в період «терористичних модернізацій» ХХ ст. (зрозуміло, що і цей шерег вимушено скорочений до кількох найрепрезентативніших імен).

Одначе попри всю свою фаховість журнал «Українознавство» ніколи не обмежувався суто академічною відстороненістю: здатність «почути» добу з її викликами, проблемами і перспективами, жива поліфонія голосів актуальної сучасності – цей його характеристичний «маркер» відразу ж впізнавався читачами. Саме на його сторінках упродовж першого десятиріччя 2000-х років – задовго до зрослої на дріжджях задоволеної русифікації та советчини терористичної «Новоросії» – розгорнулася предметна дискусія про стратегію дерусифікації Сходу та Півдня України (з особливою увагою до Криму: розвитку українознавства на півострові в НДІУ завжди приділялася пріоритетна увага), саме «Українознавство», зрештою, одним із перших в науковому просторі України почало порушувати трагедійну проблему «четвертої хвилі еміграції» (прикметна у цьому зв'язку ґрунтовна студія викладача Міланського державного університету О. Герасименко «Сучасна українська еміграція до Італії та зародження нової української діаспори»). «Висоту» аналітичного осягнення актуального дискурсу сучасності окреслювали статті й матеріали А. Погрібного, який, входячи до редакційної ради у час становлення журналу, водночас вів на радіо справді всенаціонального масштабу щотижневу передачу «Якби ми вчилися так, як треба», присвячену проблематиці розвитку й утвердження в Україні рідної мови. «Жива душа Донбасівського краю», «Ще раз про національне виховання», «Про стратегію державобудування та сутність мовних торжищ у сучасній Україні», «Раз ми є, то де? Мова державна? Мова офіційна?» – ці друковані в «Українознавстві» статті з часом розгорнулися в окремішні публіцистичні книги, які 2006 р. принесли А. Погрібному Національну премію України ім. Т. Шевченка.

Засадничо важливим у часописі від початків його виходу окреслювався і блок педагогічний. Дописи з місць, кращі роботи призерів Міжнародного конкурсу з українознавства, матеріали як педагогів, так і учнів та студентів, присвячені проблематиці впровадження українознавства (і як окремої дисципліни, і як обов'язкового компонента всіх предметів шкільного гуманітарного циклу) в систему сучасної української освіти, були неодмінною складовою кожного числа «Українознавства». Неодноразово друкувалися і теоретичні

розробки, у яких концептуалізувалися методологічні засади викладання українознавства у початковій, середній та вищій школі (у №4 за 2007 р. «Українознавства» опубліковано цілий комплекс пропозицій, розроблених на секційних засіданнях під час проведення зорганізованого Інститутом Міжнародного конгресу «Українська освіта у світовому часопросторі», – вони і сьогодні надаються для практичної реалізації в українському шкільництві, якщо воно справді прагне лишатися українським). Найголовніше ж – часопис «Українознавство» створював можливість для постійної живої комунікації між «теоретиками» та «практиками» українознавства. Один із найбільш вражаючих прикладів на підтвердження цього – стаття «Організація науково-дослідної роботи з українознавства в загальноосвітніх навчальних закладах Великоновосілківського району Донецької області» (у суті речі, то був єдиний район довоєнної Донеччини, в освіту якого був інтегрований українознавчий компонент – на інших тамтешніх теренах розвиток українознавства перепиняла місцева або й київська влада), що її подали методисти кабінету з мов, літератур та природничих дисциплін Н. Дерев'янченко та Р. Кузьменко. З неї – лише один промовистий фрагмент: «Втілюючи в життя наукові новації ННДІУВІ та реалізуючи регіональну програму по роботі з обдарованими дітьми «Надія Донеччини», методичний кабінет у 2009 р. започаткував проведення районної учнівської науково-практичної конференції з українознавства, яка проводилася за такими основними напрямками: робота з обдарованою молоддю та творчими вчителями; впровадження інноваційних технологій; координація українознавчих досліджень. Мета заходу – залучення дітей шкіл району до пізнання своєї країни через індивідуально-пошукові форми роботи, засвоєння моральних та духовних норм і принципів, розвиток природних нахилів і задатків та їх реалізація в різних видах творчої діяльності, виховання відповідальності за долю України, її народу і людства. Ідея проведення конференції викликала велику зацікавленість у вчителів та учнів». Ця стаття побачила світ у 1-му (травневому) числі «Українознавства» за 2013 р., а вже за рік, у травні 2014 р., бойовики Гірка заохплюватимуть на Донеччині адміністративні будівлі і підніматимуть над ними імперські триколори. У Великоновосілківський район «Русский мир» не прийшов – напевно, багато в чому також і завдяки українознавству...

Універсальність поставлених перед часописом завдань вимагала, серед іншого, і відповідного технічного інструментарію для їх реалізації. Зокрема, починаючи з 2006 р., діє спеціальна медіатехнологія комплексного представлення друкованих матеріалів журналу в Інтернет-просторі. Постійно підтримується робота сайту журналу відкритого доступу «Українознавство», на якому викладено усі числа часопису за всі роки його існування (загальний обсяг інформації – понад 1 гігабайт). Прикметно, що у час, коли переважна більшість академічних журналів робить доступним загалом контент лише

давніших чисел або й зовсім обмежується тільки інформацією про зміст своїх номерів (видавці прагнуть, аби нові числа купувалися), кожне свіже число «Українознавства» відразу ж розміщується на сайті: від самих початків появи журналу засадничою для тих, хто його видавав, окреслювалася концепція безперервної українознавчої освіти, відповідно до якої українознавча інформація повинна бути для всіх доступною і безкоштовною. З огляду на це не випадковим бачиться і той поглиблений інтерес, який виявляє до сайту культурна, наукова та педагогічна громадськість – і то не лише в Україні, а й у зарубіжжі: так, наприклад, у 2009 р. на сайт зайшло понад 369 тисяч користувачів з 58 країн світу. Найактивніші країни-відвідувачі: Україна, Росія, Німеччина, Польща, Болгарія, Молдова, Білорусь, Канада, США.

2013–2014 – складні роки в історії часопису: відомством Табачника було здійснено спробу зліквідувати українознавство як цілісний напрям наукового знання, а разом – і знищити ті інституції, на які воно у своєму розвитку спиралося. Було в насильницький спосіб звільнено головного редактора «Українознавства» П. Кононенка, змінено склад редакційної колегії часопису, до якої ввели відвертих сталіністів (наприклад, московського політолога О. Колпакіди, який у своїх писаннях виправдовував більшовицький терор в Україні), введено пряму заборону на висвітлення цілої низки найважливіших українознавчих тем, зокрема – Голодомору, діяльності УПА, історії Греко-Католицької Церкви. Наказом нового директора Інституту А. Чайковського (українофоба з досить низьким рівнем професійної підготовки, який спеціалізувався на примітивних дописах про «бандерівців – агентів Гітлера») навіть саму назву «Українознавство» було замінено на іншу – «Україна у світовій історії». Яким мав окреслитися напрям тієї «світової історії», можна було зрозуміти на прикладі її першого числа (воно готувалося до друку взимку 2014 р.), що в ньому А. Чайковський нічтоже сумняшеся писав таке: «Багато в чому «повитухою» сучасного підходу до сприйняття питання голоду в українській і зарубіжній історіографії... виступала Організація українських націоналістів... Особливо яскраво це проявилось в умовах Великої Вітчизняної війни, коли нацистська Німеччина надала в розпорядження ОУН можливості надпотужного державного агітаційно-пропагандистського механізму. Поряд з «героїчною» постаттю Мазепи, «жертвами Крутів»... голод 1932–1933 рр. став одним із основних жупелів пропагандистських кроків Третього рейху і його поплічників в Україні». Зрозуміло, що коментувати тут просто нічого...

Починаючи з 2015 р., часопис повертає собі питому свою назву – «Українознавство» (головний редактор і голова редакційної колегії – к.і.н., директор НДІУ Б. Галайко). І повертає ту українознавчу імперативність, яка впродовж п'ятнадцяти років вирізняє його з-посеред інших українських наукових часописів. Журнал лишається впізнаваним – і постає іншим, бо іншими окреслюються час та світоглядна контекстуальність його виходу. Ошатнішим і,

сказати б, «стрункішим» постає дизайн видання (та вкрай важлива візуальна репрезентаційність, яка так багато значить для сучасного читача), концептуально місткішою – структуризація рубрик. «Українознавство» позбувається того цілковито зайвого для нього присмаку офіційності (публікація в журналі всіляких малозмістовних розмірковувань чиновників, міністрів, депутатів і статусних політиків), який давніше по суті шкодив йому як часопису справді всеукраїнському. З'являються на його шпальтах нові ґрунтовні наукові студії, оперті на методологічні домінанти актуальної гуманітаристики поч. ХХІ ст.: П. Гай-Нижник аналітично осмислює роль та місце українознавства у новітньому науковому просторі, А. Зінченко – сутність та соціокультурну динаміку української спільноти як об'єкта українознавства, А. Ціпко – Шевченкове слово і концептосферу українського романтичного «золотого віку», І. Ворончук – «нову соціальну історію» в перспективі комплексної гуманітаристики, А. Киридон – диспозицію «свій-чужий» як смисловий маркер соціокультурного простору, М. Галушак – суспільно-політичне значення львівської неформальної преси у роки, що передували розпаду СРСР, М. Тимошик – соціальні трансформації українського села у переддень колективізації крізь призму особистісних доль, М. Шостак – заснування Київської держави в інтерпретаціях вчених діаспори... Серйозна аналітика сусидить із рецензіями на найновіші праці з українознавчої проблематики, публікуються докладні звіти про зорганізований НДІУ Міжнародний конкурс з українознавства, про конференції, круглі столи, педагогічні семінари, у яких систематично беруть участь вчені-українознавці.

Що побажати часописові на півтора його десятиліття? Окрім усіх традиційних при такій нагоді гараздів – хіба що й того, аби на його шпальтах поряд із ґрунтовно-аналітичними екзерсисами час від часу з'являлися і, можливо, не надто академічні, зате дуже людські дописи котрогось із школярів з-під Фастова чи Збаражжя, чи Теревовлі, чи Волновахи (годилося б тут усю українську географію згадати) про свого прадіда, як той зумів вижити у колективізацію, чи про те, як колись майстри піч у хаті ставили, чи про яр десь за своїм селом. Бо достеменний український часопис – а «Українознавство» таким був і таким лишається – мусить завжди мати зрілий розум і молоде серце.

Р. С. Автор матеріалу висловлює щиросердну дяку редакції часопису «Українознавство», особливо – Т. Ренке, за суттєву допомогу у його підготовці.

Олександр ХОМЕНКО

науковий співробітник відділу української філології НДІУ